समयोः सावशेषौषधत्वं जीर्णौषधत्वं हीनाधिकदोषापहृतत्वं वातशूलमयोगातियोगौ जीवादानमाध्मानं परिकर्त्तिका परिस्रावप्रवाहिका हृदयोपसरणं दिवन्धः इति । तत्र बुभुक्षापीडितस्यातितीक्ष्णाग्नेर्मृदुकोष्ठस्य चाधतिक्ष्मानं दुर्ब्बलस्य वा गुणसामान्यभावाद्वमनमधोगच्छति । तत्रेषितानवाप्तिर्दोषोत्कर्षश्च तमाशु स्नेहयित्वा भूयस्तीक्ष्णतरैर्वामयेत् । अपरिशुद्धामाशयस्योत्कृष्टश्लेष्मणः सशेषाश्चस्य वाऽहृद्यमतिप्रभूतविरेचनं पीतमूर्च्छां गच्छति तत्राशु-द्धामाशयस्तस्यथश्चेष्माणमाशु वामयित्वा भूयस्तीक्ष्णतरैर्विरेचयेत् । ग्रामान्ये त्वामवत्स्वविधानम् । अहृद्योऽतिप्रभूते च हृद्यं प्रमाणं युक्तञ्च । अतजर्ज्जुक्तिष्ठत्यौषधे च तृतीयं पाययेत् । ततस्तेन मधुघृतफाणितयुक्तैर्लेहैर्विरेचयेत् । दोषविग्रथितमल्पमौषधमवस्थितमूर्द्धभागिकमधोभागिकं वा न स्रंसयति दोषान् । तत्र तृष्णापार्श्वशूलं ऊर्द्धमूर्च्छापर्वभेदोहृल्लासारत्युद्गारावित्युद्धिश्च भवति । तमुष्णाभिरद्भिराशु वामयेत् । सावशेषौषधमतिप्रधावितदोषमतिबलमसम्यग्विरिक्तमप्येवं वामयेत् । क्रूरकोष्ठस्यातितीक्ष्णाग्नेरल्पमौषधमल्पगुणं वा सक्तवत्वाकमुपैति तत्र समुदीर्णा दोषा यथाकालमनिर्हियमाणा व्याधिं कृत्रिममन्यापादयन्ति । तमनल्पममन्दमौषधञ्च पाययेत् । आस्नेहस्निग्धेनाल्पगुणं वा भेषजमुपयुक्तमल्पान्दोषानुहन्ति । तत्र वमने दोषशेषः गौरवमुत्क्लेशं हृदयाविशुद्धिं व्याधिवृद्धिं करोति तत्र यथायोगं पाययित्वा वामयेद्दृढतरम् । विरेचने गुदपरिकर्त्तनमाध्मानं शिरोगौरवमनिस्सरणं वा वायोर्व्याधिवृद्धिं करोति । तमुपपाद्य भूयः स्नेहस्वेदाभ्यां विरेचयेद्दृढतरम् । दृढं बद्धप्रवलितदोषं वा तृतीये दिवसेऽल्पगुणं चेति । अस्निग्धस्विन्नेन रूक्षमौषधमुपयुक्तमब्रह्मचारिणा वा वायुं कोपयति । तत्र वायुः प्रकुपितः पार्श्वपृष्ठश्रोणिमन्यामर्म्मशूलं मूर्च्छां भ्रमं संज्ञानाशञ्च करोति । तमभ्यङ्ग धान्यस्वेदेन स्वेदयित्वा यष्टीमधूकविपक्वेन तैलेनानुवासयेत् । स्नेहस्वेदाभ्यामविभावितशरीरेणाल्पमौषधमल्पगुणं वा पीतमूर्द्धमधोवा नाश्येति दोषाश्चोत्क्लिष्टैः सह बलक्षयमापादयति । तत्राध्मानं हृदयग्रहस्तृष्णा मूर्च्छा दाहश्च भवति तमयोगमित्याचक्षते तमाशु वामयेन्मदनफलकषायाम्बुभिर्विरेचयेत्तीक्ष्णतरैः सशेषैश्च । दुर्बलस्य तु समुत्क्लिष्टा दोषा व्याप्य शरीरं कण्डूभवपुष्करपिडकाज्वरारुचिमर्दनिस्तोदनानि कुर्वन्ति । तत्रानवशेषाण्यौषधेनापहरेत् । अस्निग्धस्विन्नस्य मृदुविरिक्तस्याधोनाभेः स्तब्धपूर्णोदरता शूलं वातपुरीषसङ्गः कण्डूमण्डलप्रादुर्भावो भवति तमास्थाप्य पुनः संस्नेह्य विरेचयेत्तीक्ष्णेन । नातिप्रवर्त्तमाने तिष्ठति वा दृढसंशोधने तत्स्नेहजनार्थमुष्णोदकं पाययेत् पाणितापेन पार्श्वोदरमुपस्वेदयेत् : ततः प्रवर्त्तन्ते दोषाः । अनुप्रवृत्तेचाल्पदोषे जीर्णौषधं बहुदोषमहःशेषं बलञ्चावेक्ष्य भूयोमात्रां विदध्यात् । अप्रवृत्तदोषं दशरात्रादूर्द्ध्वमुपसंस्कृतदेहं स्नेहस्वेदाभ्यां भूयः शोधयेत् । दुर्विरेच्यमास्थाप्य पुनः संस्नेह्य विरेचयेत् । स्त्रीभयलोभैर्वेगाघातशीलाः प्रायशः स्त्रियो राजरसोपस्था बधिजः श्रोत्रियाश्च भवन्ति । तस्मादेते दुर्विरेच्या बहुवातत्वादत एव तानतिस्निग्धान् स्वेदोपपन्नान् शोधयेत् । स्निग्धस्विन्नस्यातिमात्रमतिबद्धकोष्ठस्य वा तीक्ष्णाधिकदत्तमौषधमतियोगं कुर्यात् । तत्र वमनातियोगे पित्तातिप्रवृत्तिर्बलविस्रंसो वातकोपश्च बलवान् भवति तं घृतेनाभ्यञ्ज्यावगाह्यावगाह्य शीतास्वप्सु शर्करामधुभिर्श्लेहैरुपचरेद्यवागूम् । विरेचनातियोगे कफस्यातिप्रवृत्तिरुत्तरकायस्य च तस्य तत्रापि बलविस्रंसो वातकोपश्च बलवान् भवति तमतिशीताम्बुभिः परिषिच्यावगाह्य वा शीतैस्तण्डुलाम्बुभिर्मधुमिश्रैश्छर्द्दयेत् । पिच्छावस्तिं चास्मै दद्यात् क्षीरसर्पिषा चैनमनुवासयेत् प्रियङ्गुदि चास्मै तण्डुलाम्बुना पातुं प्रयच्छेत् । क्षीररसयोश्चान्यतरेण भोजयेत् । तस्मिन्नेव वमनातियोगे प्रवृद्धे शोणितं छर्दयति वा तत्र जिह्वानिःसरणमक्षोर्व्याहृत्तिर्हनुसङ्गनं तृष्णा हिक्काज्वरो वैसंज्ञ्यमित्युपद्रवा भवन्ति तमजाक्षुद्रचन्दनोशीराङ्गनालचूर्णैः सर्वरोदकैर्मन्थं पाययेत् । पद्मरसैर्वा सहतक्षीद्रशर्करैः शुक्लाभिर्वा वटादीनां मेद्यां जिह्वां सशीद्रां वस्त्रोपाञ्जिभिर्वा पयसा जाङ्गलरसेन वा भोजयेत् अतिस्रुतशोणितविधानेनोपचरेत् । जिह्वामतिवर्पितान्निकटुकलवणचूर्णप्रवृत्तां तिलद्राक्षाप्रक्षिप्तां वा पीडयेत् प्रविदायामन्यमन्थे तस्य पुरस्तात्स्रादयेयुः । व्याहृते चाक्षिणी उताभ्यक्ते पीडयेत् । हनुसङ्गने वातश्लेष्महरं नस्यं स्वेदाञ्च विदध्यात् । तृष्णादिषु च यथास्वं प्रतिकुर्वीत । विरिक्ते वेणुवीणागीतस्वनं श्रावयेत्"[२]।

उद्गारस्यालीर्णरोगाणां कल्पमिहिरणयक्षे वक्ष्यते । अपथ्यादिभोजनरूपकारणसहितालीर्णं लक्षणादि सुश्रुते उक्तम् । "प्राग्भुक्ते त्वविविक्तेऽग्नौ हिरवं न समाचरेत । पूर्व्वभुक्तो विदग्धेऽग्ने भुञ्जानो हन्ति पावकम् । नातागुरुं परिहरे-